

Особливості трансформації суспільних рухів у політичні партії (на прикладі Чехії та Словаччини)

Розглянуто передумови утворення суспільних рухів у Чехії та Словаччині; проаналізовано особливості їх діяльності; виокремлено чинники трансформації суспільних рухів «Громадянський форум» та «Громадськість проти насилля» у політичні партії.

Ключові слова: суспільні рухи, трансформації політичних систем, комуністичні партії, незалежність, революція, демократизація.

Peculiarities of social movements' transformation into political parties (at the example of Czech Republic and Slovakia)

The preconditions of social movements' creation in Czech Republic and Slovakia are considered; peculiarities of its activity are analyzed. The author singled out factors of transformation of social movements „Civic Forum” and „Public against Violence” into political parties.

Keywords: social movements, transformation of political systems, communist parties, independence, revolution, democratization

Протести у країнах Центрально-Східної Європи впродовж ХХ століття в цілому були засновані на традиціях мобілізації людей у рамках нестабільних політичних ситуацій. Таким чином, появу в 1989 році політичних можливостей для масової мобілізації та розвитку протестної культури слід розглядати як вагомий початок зародження опозиційних суспільних рухів. Їх утворення та подальша діяльність стали каталізатором демократизації країн Центрально-Східної Європи.

Чехословаччину можна вважати зразком демократичної діяльності опозиційних суспільних рухів, враховуючи, що досягнення мети цих рухів відбулося мирним шляхом, без використання зброї та кровопролиття. Тому вивчення передумов утворення, особливостей діяльності, а також подальшої інституціоналізації суспільних рухів у Чехії та Словаччині дасть можливість детально проаналізувати їх роль у демократизації цих країн, розглянути вплив політичних партій, які утворилися з цих рухів, на подальший розпад Чехословаччини, а також виробити певний можливий сценарій розвитку подій у країнах, які зараз перебувають на шляху переходу до демократії.

Передумови утворення та особливості діяльності суспільних рухів розглядали багато науковців. Зокрема, значний внесок у розвиток теорії суспільних рухів зробили американські науковці Г. Блумер, У. Корнхаузер, Д. Макадам, С. Терроу, Ч. Тілі, французький учений А. Турен, американський соціолог Н. Смедзер, польський дослідник П. Штомпка, російські дослідники О. Здравомислова, О. Яницький [1, с. 91], О. Ротмістров [5] та інші. Суспільні рухи у країнах Центрально-Східної Європи досліджували канадські науковці Дж. Крапфл [13] та В. Гомез [10], угорський дослідник М. Сабо [14] та інші. Політичні партії країн Центрально-Східної Європи також аналізували науковці, серед яких – українські дослідники А. Романюк та Ю. Шведа [4], німецький дослідник Г.-Й. Феєн [6], американський вчений Г. Кітшельт [11], нідерландський політолог П. Копецкі [12].

Метою статті є визначення передумов утворення «Громадянського форуму» у Чехії та «Громадськості проти насилля» у Словаччині, аналіз соціального контексту та особливостей їх діяльності, а також причин подальшої трансформації цих рухів у політичні партії.

У Чехословаччині, як і в інших країнах Центрально-Східної Європи, у кінці 80-х рр. назріла криза комуністичної влади. Рух протесту проти політичного режиму розгортався під гаслами демократичних перетворень, незалежності, а також зближення з Європою.

На хвилі антикомуністичних виступів у Чехії виникає опозиційний рух – «Громадянський форум» (ГФ) на чолі з В. Гавелом, у Словаччині його аналогом стає «Громадськість проти насилля» (ГПН), яку очолив Я. Чарногурський.

Значний вплив на вектор діяльності протестних рухів у Чехословаччині мала польська профспілка «Солідарність», яка виникла ще у 1980 р. і до початку 1990-х рр. перетворилася на сильне та впливове опозиційне формування. У Польщі був один важливий ресурс, якого так не вистачало Чехословаччині: активісти із роками досвіду організації та проведення антикомуністичного опору. Чеським дисидентам бракувало чіткої структури їхніх протестів [2, С. 122]. У кінці 1980-х рр. польські та чеські інтелектуали організовували спільні зустрічі з метою обговорення і пошуку шляхів вирішення існуючих проблем. Для Чехословаччини важливість цих зібрань полягала, перш за все, у можливості перейняти досвід польського антикомуністичного руху. Все ж, на відміну від Угорщини та Польщі, суспільні рухи у Чехословаччині залишалися досить слабкими. Це пов'язано, перш за все, з тим, що профспілки, інтелігенцію та дисидентів у цій країні населення не підтримувало значною мірою.

Нацистська окупація 1939-1945 рр., тоталітарна комуністична держава та «Празька весна» 1968 р. радикально скоротили чисельність чеської еліти та змінили її характер. З одного боку, знищили фізично або ж вигнали до еміграції, а з іншого відтіснили на узбіччя суспільства. Таким чином, чеська еліта, яка намагалася вивести власне суспільство на якісно новий рівень розвитку, у 1989 р. була знесилена, нечисельна, слабка та надійно

ізолювана від суспільства комуністичним режимом. Це були невеликі групи, до яких належали переважно інтелектуали найрізноманітнішої політичної орієнтації, а також найбільш рішучі та сміливі представники інших суспільних верств, переважно студенти та робітники. Найбільш чисельною, відомою і впливовою була група «Хартія 77» [8].

Спочатку таку назву мав маніфест про права людини, підписаний у Чехословаччині на початку 1977 р. групою чеських та словацьких правозахисників, проте за короткий час «Хартія 77» перетворилася у політичну опозицію та рух за права людини. Фактично прийняття цієї Хартії було пов'язано з ратифікацією Чехословаччиною документів ООН у галузі прав людини. Хоча офіційна Прага, як і Москва, зобов'язалася виконувати міжнародні домовленості, на практиці про них ніхто й не пам'ятав. Поступово «Хартія 77» стала розширювала поле своїх зацікавлень від прав людини до довкілля та економічної реформи. Але сама «Хартія 77» не зуміла зайняти нового місця децентралізованої, зорієнтованої на конкретні проблеми політичної опозиції. Радше, окресливши питання, вона стала фундаментом для утворення нових типів опозиції.

Тим часом, у Словаччині на перший план почали виходити екологічні проблеми, особливо після аварії на Чорнобильській АЕС. Питання охорони довкілля було не рівнозначним антикомунізму; проте для багатьох саме воно стало першим кроком у цьому напрямку. Поява екологічних протестів допомогла перетворити боротьбу проти правлячого режиму з інтелектуального заняття на сфокусовану полеміку. Проте, словацьку опозицію обмежувала ізоляція її членів. «Зелені», митці, церква, інтелектуали оберталися у різних колах [2, С. 123]. Їм не вистачало згуртованості та погодженості у конкретних діях, що б значно полегшило досягнення визначених цілей. У свою чергу «Хартія 77» хоч і не змогла об'єднатися у єдину потужну опозиційну силу, все ж стала фундаментом для утворення впливових антикомуністичних рухів «Громадянського форуму» (ГФ) у Чехії та «Громадськості проти насилля» (ГПН) у Словаччині.

Щодо останнього існують різні погляди на його виникнення. Англійський дослідник Саймон Сміт зазначає, що ГФ був заснований до ГПН у м. Гуменне та інших містах Східної Словаччини. Чеський професор Ян Рихлік стверджує, що підрозділи ГФ були створені у м. Кошице та деяких частинах Західної Словаччини. Чеський історик та політолог Іржі Сук зазначав, що ГФ був утворений швидше, ніж ГПН у Центрально-Східній Словаччині. Ян Рихлік припускає, що координувальний центр ГФ, який знаходився у Празі, скасував усі словацькі підрозділи ГФ наприкінці листопада або на початку грудня 1989 року, після чого вони були реорганізовані як філіали ГПН. У свою чергу І. Сук надає докази того, що багато підрозділів ГФ протидіяли їх злиттю з ГПН у 1990 році та щосили намагалися зберегти свою первісну ідентичність [13].

ГФ був утворений 19 листопада 1989 р., через два дні після початку Оксамитової революції, як реакція на жорстокий розгін поліцією студентської демонстрації 17 листопада. Упродовж десяти днів загального страйку, який розпочався на початку

революції, словацький ГФ був створений на робочих місцях та у містах, принаймні у 27 із 38 регіонів Словаччини, на які вона була розділена у 1989 році. З моменту заснування і протягом двох років, ГФ мав вагомий вплив на політичне життя країни.

Популярності ГФ сприяла його доступність для простих громадян. Засновники форуму описали його як «відкритий для всіх сегментів і сильних сторін чехословацької громадськості» [10] й підкресливали, що «кожен може приєднатися до Громадянського форуму» і що це «рух обох наших народів». ГФ звернувся до суспільства з простою та зрозумілою програмою, у якій закликав повернутися до свободи, демократії, державної незалежності та Європи. Рух також виявився спроможним ефективно спонукати суспільство до початку активних дій, спрямованих проти чинного режиму (відомих під назвою «Оксамитова революція») та на підтримку вимоги нового напрямку розвитку країни [3]. На відміну від ГФ, ГПН був більш обмеженим. У його установчій декларації зазначено, що це рух лише «культурної та академічної громадськості». Хоча ГПН закликала громадян до боротьби задля діалогу та демократії разом із нею, проте, насправді, не запрошувала людей вступити до своїх лав. Це, мабуть, причина того, що група братиславських громадян вирішили створити незалежний Братиславський ГФ як більш відкритий, ніж його аналог ГПН.

ГПН намагалася врятувати свої позиції в очах громадськості у декларації 22 листопада, де підкреслювалося, що ініціатива відкрита для усіх громадян, які відмовилися від насильства. Також було зазначено, що ГПН хоче стати «рухом у масштабах всього суспільства», але, як і раніше, не визначалася необхідність створення філії за межами Братислави. З огляду на газетні коментарі та листи, які надходили до ГПН, громадяни вважали цей рух назвою Братиславського ГФ [7]. Із часом осередки ГФ починають перейменовувати у ГПН або об'єднувати з ним. Делегат від ГПН у м. Прешові зазначив, що причиною зміни назви осередків ГФ на ГПН є теза словацького актора Мікулаша Ласа: «Нове ім'я є частиною руху відновлення у Словаччині, тоді як ГФ виник та існує у чеських містах нашої Батьківщини». Іншими словами, «ГФ виник не тут, і ми підкоряємося іншій владі, яка визначає значення наших дій» [13]. Так, до червня 1990 року ГФ зник зі Словаччини.

Особливості виникнення ГПН у Словаччині слід розглядати крізь призму політичних подій, які відбувалися у цій країні в кінці 80-х – на початку 90-х рр. Колишній учасник ГПН Ладіслав Снопко зазначав, що у Чехії до 1989 р. дисидентів було значно більше, ніж у Словаччині, де їх можна було «перелічити на пальцях». На його думку, ГПН виник як реакція на інцидент у Празі 17 листопада, хоча у Словаччині відбулася студентська демонстрація за день до початку революції, тобто 16 листопада. Саме за Братиславою на наступний день протести студентів почалися й у Празі. Проте, Л. Снопка все ж вказує, що ГПН утворився майже одночасно з ГФ, бо їх виникнення було пов'язане спільною першочерговою метою діяльності – поваленням комуністичної

влади [9]. Якщо до початку революції дисиденти та інші опозиційні групи, з яких пізніше утворилися протестні рухи, не відзначалися своєю політичною силою та впливом, то з часом ГФ та ГПН стають наймасовішими та найвпливовішими в республіці, бо саме вони відіграли вирішальну роль в організації та проведенні «Оксамитової революції» – безкровному поваленні комуністичного режиму в Чехословаччині в результаті вуличних акцій протестів 16 листопада – 29 грудня 1989 р. Лідери ГФ та ГПН очолили народне повстання, зуміли надати йому організованого характеру й упродовж кількох тижнів домогтися докорінних змін у суспільно-політичному житті Чехословаччини.

Оксамитова революція у Чехословаччині розпочалася з розгону поліцією студентської демонстрації, проте швидко вона перейшла в мирне русло. Це пов'язано, перш за все, з тим, що в перші дні й тижні після листопада 1989 р. стратегія діалогу з комуністами в дусі популярного на той час гасла «ми не такі, як вони» (тобто «ми не будемо боротися з ними їх методами») отримала перевагу над стратегією повного усунення комуністів від участі в управлінні громадськими справами та заборони комуністичної партії як екстремістської та злочинної [8]. Тому комуністи продовжували брати участь у політичному житті країни. Таким чином, ГФ та ГПН у листопаді та грудні 1989 р. разом проводили переговори з Комуністичною партією Чехословаччини і прагнули налагодити з нею конструктивний діалог, спрямований на узгодження спільних дій із метою здійснення демократичних перетворень в країні.

Керівництво ГФ, яке на початках утворювали чеський письменник-драматург, дисидент В. Гавел та невелика група інших ключових дисидентів, вирішило залучити до своїх лав сторонніх людей, які раніше не брали участі в опозиційних рухах. Цей крок був свідомою спробою легітимації ГФ як керівника демократичної трансформації шляхом становлення його широкого представництва серед громадськості. Члени опозиції усвідомлювали, що вони є відносно малою та ізольованою групою у чехословацькому суспільстві та потребують участі й підтримки більшості громадян. Крім того, опозиція, яка об'єднувала письменників, журналістів, учених, істориків і філософів, потребувала спеціальних умінь та знань у галузі економіки та інших сферах життєдіяльності суспільства. Тому досить швидко ГФ у своїх лавах досяг представництва робочого класу та багатьох членів Комуністичної партії Чехословаччини. Найважливішим досягненням членів ГФ було те, що їх підтримували академіки та технократи, які не входили до лав опозиційних сил, а були членами так званої «сірої зони». Це означало, що вони ніколи не були в опозиції до комуністичного режиму, а, з іншого боку, ніколи не належали до членів Комуністичної партії [10].

Комуністичний режим у Чехословаччині капітулював відносно швидко. У другій половині грудня 1989 р. було досягнуто згоди щодо зміни уряду, обрання Вацлава Гавела на пост президента і проведення перших вільних і справедливих парламентських виборів у червні 1990 р. Такому швидкому успіху суспільних рухів посприяло певною

мірою й те, що в Чехословаччині частково зберігалися довоєнні чеські суспільні, політичні, економічні та культурні традиції і звичаї. Комуністам, попри всі їх зусилля, не вдалося повністю замінити їх соціалістичними. Суспільство відгукнулося на заклики повернутися до цих традицій, оскільки вони полегшували його адаптацію у процесі зміни суспільного ладу [8].

Разом із досягненням першочергової мети перед ГФ та ГПН поставили нові, не менш значущі завдання. Під час посткомуністичного транзиту в Чехословаччині стала актуальною проблема національного самовизначення – зокрема, вийшли на поверхню, отримавши нове звучання, проблеми взаємовідносин між двома основними націями та державно-територіальними частинами федерації [10].

Навесні 1990 р. у Братиславі пройшли демонстрації з вимогою змінити назву держави, щоб відобразити рівноправний характер відносин між двома народами та нагадати чехам, Європі, всьому світу про словаків як про самобутній, самостійний народ, якого пригнічувало те, що їх «приховували» за терміном «чехословаки». У квітні 1990 р. з'явилася нова назва країни – Чеська та Словацька Федеративна Республіка. У передвиборчій програмі всі партії Словаччини включили пункт про новий державно-правовий устрій країни. Вимога створення нової незалежної словацької держави містилась у програмі створеної у грудні 1989 р. Словацької національної партії та рухів, які пізніше, вже після виборів, долучилися до неї. За конфедеративний устрій Чехословацької держави першою виступила Партія свободи – «традиційна» партія, яка існувала протягом всього соціалістичного періоду, але у грудні 1989 р. змінила програму.

Улітку 1990 р. проблема майбутньої чехословацької державності стає однією з головних у країні. Поступово словацькі партії, як «традиційні», так і тільки створені, за своїми поглядами на словацько-чеські відносини розділилися на тих, які виступали за збереження федерації, але в оновленій демократичній формі, і тих, хто почав схилитися до конфедерації та навіть до створення незалежної словацької держави. Щодо першої групи, перш за все, слід назвати рух ГПН. У його передвиборчій програмі, прийнятій у травні 1990 р., відзначалося прагнення «виступати за повне самовизначення словацького народу», а також підкреслювалося: «Словацьку державність ми розуміємо як природне і невід'ємне право завершити реалізацію всіх аспектів суверенітету сучасного європейського народу. Її відродження ми бачимо у єдиній демократичній федерації з такою самою суверенною чеською державністю. Федерацію ми розуміємо як спільні дії, як взаємовигідне об'єднання сил на основі спільних внутрішньо та зовнішньополітичних, економічних та культурних інтересів» [7, с. 225]. З одного боку, словаки хотіли залишитися з Чехією та користуватися перевагами більшої за територією держави, а, з іншого боку, прагнули самостійності Словаччини. Така суперечлива позиція не завадила ГПН залишатися авторитетною політичною силою з великою кількістю прихильників. Щодо ГФ, то він, як і його аналог ГПН, виступав проти комуністичної влади, прагнуч

здійснити демократичні трансформації, зблизитися з Європою. На відміну від ГПН, який першочергову роль приділяв незалежності Словаччини, то ГФ створювався як організація, опозиційна до керівництва Чехословаччини та правлячої КПЧ.

ГФ, як і ГПН, брав участь у перших демократичних парламентських виборах у червні 1990 р. як різновид широкої «парасолькової» групи, що включала в себе різні менші організації та партії. ГФ легко отримав перемогу у Чеській частині федерації, набравши майже 50 % голосів тоді, як Комуністична партія – 13 %. У Словацькій частині ГПН також отримала більшість голосів.

Новий федеральний парламент із перевагою ГФ та ГПН у перший електоральний термін отримав численні виклики. Перш за все, новий уряд мав намір провести велику кількість економічних та політичних реформ. Таким чином, було прийнято так званий люстраційний закон, що діє й дотепер і забороняє вищим функціонерам колишньої комуністичної партії (від районного секретаря й вище), а також усім офіцерам, агентам та інформаторам колишньої служби державної безпеки займати вищі посади в державному управлінні (закон не поширюється на виборні посади). Незважаючи на необхідність реформування всіх сфер життєдіяльності Чехословаччини, конституційні питання, які стосувалися федерального статусу країни та влади її складових Чеської та Словацької республіки, стали першочерговими питаннями порядку денного [10].

У цей самий час ГФ поглинули внутрішні суперечки щодо структури руху, а також ідеологічні непорозуміння щодо міри та швидкості економічної трансформації [13]. Як і інші опозиційні «парасолькові» рухи в регіоні, ГФ включав лібералів, консерваторів, соціальних демократів, реформованих комуністів, християнських демократів тощо. Наявність серед членів фронту представників різних ідеологічних напрямків стала причиною таких суперечностей.

Група проринкових лібералів разом із міністром фінансів та економістом Вацлавом Клаусом виступала за швидку приватизацію та лібералізацію, а також хотіла трансформувати ГФ у більш ієрархічну партію-організацію. До її опонентів у межах ГФ належали різні групи колишніх дисидентів та комуністів. Вони протидіяли трансформації ГФ у партію чи набір партій та наголошували на необхідності створення ринкової економіки, що характеризувалася змішаними формами власності.

Суперечка загострилася в останні місяці 1990 р., коли В. Клаус був обраний на пост голови ГФ. Його вступ на посаду символізував велику перемогу тих членів руху, які підтримували трансформацію форуму в політичну партію правого спрямування. Представники іншої групи в межах ГФ протидіяли цьому. Їхньою головною метою було підтримувати структуру ГФ як руху.

Ці суперечності та поділи зрештою призвели до розпуску ГФ в лютому 1991 р. Група В. Клауса утворила нову партію – Громадянську демократичну партію (ГДП), у той час як ліберальна група вирішила зберегти вільнішу структуру та отримала назву

Громадянський рух (ГР). Третя група, що об'єднувала осіб, які спочатку вступили до форуму як протопартія Громадянський демократичний альянс (ГДА), вирішила зберегти свою ідентичність та заснувати ГДА як незалежну правоцентристську партію [10].

Вибори в червні 1992 р. протиставляли праве крило ГДП та ГДА одnorідним центристам ГР, бо безліч інших партій разом із реформованою Комуністичною партією брали участь у коаліціях з іншими незначними групами під назвою Лівий блок [14].

Із трьох спадкоємців Громадянського форуму ГДП була найорганізованішою. Після досягнення повного контролю над ГФ група, яку очолював В. Клаус, вийшла з форуму в найкращій та найвигіднішій позиції. При цьому зберегла підтримку більшості регіональних делегатів форуму. Керівництво ГДП налічувало найменше представників серед колишньої антикомуністичної опозиції. Проте серед членів партії домінували технократи, спеціалісти та деякі экс-комуністичні чиновники. Вони, по суті, захопили контроль над ГФ та заснували одну з найкраще організованих партій у Чеській частині федерації. ГДП мала чітку орієнтацію на цінності західної моделі демократії та ринкової економіки.

На протипагу ГДП, у ГР та ГДА домінували экс-дисиденти. ГР був вільний та аморфний рух, який не підпадав під визначення політичної партії та цілеспрямовано називав себе центристською силою з правилами вільного членства. ГДА очолювала мала група экс-дисидентів-інтелектуалів та технократів із Праги, які намагалися ідентифікувати себе як невелику виборчу партію спеціалістів із проринковими ліберальними та консервативними цінностями.

Вибори 1992 р. ознаменували беззаперечну перемогу ГДП та її програми швидкої ринкової трансформації. ГДП набрала майже 30 % голосів. ГДА не вдалося перетнути 5 % бар'єр для того, щоб пройти до федерального парламенту Чехословаччини, і ледь вистачило голосів (5,9 %) для того, щоб пройти в Чеський парламент. ГР не вдалося перетнути виборчий поріг на обох рівнях і, як наслідок, був позбавлений впливу на політичне життя країни.

У Словаччині ГПН розпався навесні 1991 р., коли з нього виокремився на чолі з В. Мечьяром Рух за демократичну Словаччину (РЗДС). Восени 1991 р. із частини ГПН сформувалася консервативна партія Громадянський демократичний союз на чолі з М. Поруб'яком, близька за своєю програмою та позиціями до Громадянської демократичної партії (ГДП) В. Клауса.

У червні 1992 р. у Чехословаччині відбулися парламентські вибори. РЗДС, який набрав найбільшу кількість голосів у Словаччині, наголошував на необхідності розпуску федерації та досягненні незалежності Словаччини. Переговори між ГДП та РЗДС із цього питання, зрештою, призвели до взаємної згоди мирного роз'єднання країни [10].

Суперечки між членами ГФ не були єдиною причиною розпаду руху та подальшої його інституціоналізації. Можна виділити низку інституційних та ціннісних чинників

трансформації суспільних рухів у Чехії та Словаччині. Вагомим інституційним чинником стала відміна статті Конституції щодо керівної ролі комуністичної партії. Це дозволило ГФ та ГПН діяти на правовій основі вже як парламентській опозиції, яка наділена широким спектром політичних прав, а також закріпило принцип політичного плюралізму, який також сприяв трансформації цих рухів.

До ціннісних чинників слід віднести, перш за все, прагнення Чехії та Словаччини до західноєвропейських цінностей, зміну політичного дискурсу в цих країнах, а також виникнення нових завдань на основі вирішення попередніх. Останнє зумовило формування в суспільних рухах не лише тактики, але й певної стратегії подальших дій, що характерно для політичних партій. Суспільні рухи в Чехословаччині були антикомуністичні, тому після досягнення своєї основної мети (повалення комуністичної влади) вони ставили перед собою низку інших важливих завдань, серед яких, перш за все були демократичні перетворення. Також важливою метою ГПН у Словаччині було досягнення незалежності власної держави. Вирішення цих завдань потребувало побудови довготривалого плану дій, що стало важливою причиною інституціоналізації суспільних рухів.

Через десять років після розпаду Чехословаччини Л. Снопка, як колишній член ГПН, зазначав: «Поділ був єдиним логічним рішенням, яке Вацлав Клаус придумав у 1992 році. Одна країна не може існувати, якщо вона знаходиться у руках двох політичних суб'єктів, які повністю відрізняються ідеологічно... Багато політологів звинувачують нас у формуванні «Громадськості проти насилля». Кажуть, що якщо б ми приєдналися до «Громадянського форуму» з самого початку, це врятувало б федерацію. Насправді ми почали «Громадськість проти насилля» у Братиславі, як тільки дізналися про це. Обидві ці організації почали одночасно. Ми діяли так само, як «Громадянський форум» у Празі, але до 10 грудня ми не координували нашу діяльність. Цілком можливо, що якби ми узгодили наші програми з самого початку, революція була б іншою» [9].

Отже, недієздатність комуністичної влади в умовах, що склалися, прагнення до європейських цінностей, а також необхідність демократичних перетворень стали причиною виникнення ГФ у Чехії та ГПН у Словаччині. Їх діяльність, а також швидке досягнення бажаного результату свідчить про вирішальну роль цих рухів у демократизації Чехословаччини. ГПН і ГФ представляли собою громадян, яких об'єднував образ спільного ворога – тоталітарної комуністичної влади. Коли він зник, у рухах відразу виділилися групи з різними політичними поглядами, зокрема, на подальшу долю Чехословаччини. Тому трансформація ГПН і ГФ, як і в подальшому розпад ЧСФР, були немінучими.

Результати дослідження можуть бути використані для аналізу особливостей посткомуністичної трансформації Чехословаччини, причин розпаду ЧСФР та з'ясування ролі суспільних рухів у досягненні незалежності й вирішенні актуальних проблем перехідних суспільств.

Список використаної літератури:

1. 1. Камінська Л. Ф. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів / Л. Ф. Камінська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. – 2010. – № 1. – С. 91-93.
2. 2. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 р. / П. Кені. – Київ: Критика, 2006. – 471 с.
3. 3. Марьяна В.В. Чехословацкая историография: перипетии движения к «бархатной» революции (1945 – 1989 гг.) / В. Марьяна // Революции 1989 года в странах Центральной (Восточной) Европы. Взгляд через десятилетие. – М., 2001. – С. 147-169.
4. 4. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів : ЦПД – «Астролябія», 2005. – 348 с.
5. 5. Ротмистров А. Н. Общественные движения: опыт классификации социологических концепций / А. Н. Ротмистров // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
6. http://ecsocman.hse.ru/data/2011/02/05/1214886336/Rotmistrov_06.pdf
7. 6. Феен Г. Й. Розвиток партійних систем у посткомуністичних країнах / Г. Феен. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kas.de/ukraine
8. 7. Харциева Г.Ю. Отношение словацких партий и движений к дезинтеграции ЧСФР / Г. Харциева // Политические партии и движения Восточной Европы: проблемы адаптации к современным условиям. – М., 1994. – С. 223-239.
9. 8. Штіндл К. На прапорі чеських президентів міститься гасло «Правда перемагає» / К. Штіндл // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/na_prapori_cheskih_prezidentiv_mistitsya_gaslo_pravda_peremaga.html
10. 9. Feffer J. Creating a Spectacle in Slovakia / J. Feffer // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.johnfeffer.com/creating-a-spectacle/>
11. 10. Gomez V. From Protest to Party: The Transformation of Post-Communist Opposition Movements in East-Central Europe / V. Gomez // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cpsa-acsp.ca/papers-2007/Gomez.pdf
12. 11. Kitschelt Herbert. Formation of party cleavages in post-communist democracies: theoretical propositions / Herbert Kitschelt // Party politics. – Vol. 1. – № 4. – 1995. – P. 449.
13. 12. Kopecky Petr. Developing Party Organizations in East-Central Europe: What Type of Party is Likely to Emerge? / Petr Kopecky // Party Politics. – Vol. 1. – № 4. – 1995. – P. 517.
14. 13. Krapfl J. Civic Forum, Public Against Violence, and the Struggle for Slovakia / J. Krapfl // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.escholarship.org/uc/item/410258c8>
15. 14. Szabó M. Some Lessons of Collective Protests in Central European Post-Communist Countries: Poland, Hungary, Slovakia, and East Germany Between 1989-1993 / M. Szabó // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ajk.elte.hu/file/SzaboMate-Lessons.pdf